

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'dan Cumhuriyete Uyuz Hastalığı (1850-1950)

Şenay Atam*

Özet

Dilimizde uyuz etmek, uyuz olmak şeklinde insanın sınırlarını bozmak anlamında deyimlere konu olmuş bir hastalıktır uyuz. Hastalığın kişinin sosyo-ekonomik durumu ya da etnik yapısı ile ilişkisi yoktur. Tüm dünyada yıllık yaklaşık 300 bin kişinin yakalandığı hastalık, ağırlıklı olarak çocuklar ve yaşlılarda görülmektedir. Hastalık üçüncü dünya ülkeleri, tropikal ülkeler ve subtropikal ülkelerde endemik olarak görülmekle birlikte yedişer yıllık periyotlar halinde dünyanın her yerinde de görülebilmektedir. Yaşam şartlarının kötü olması, küçük mekanlarda kalabalık nüfusun yaşaması, göç, hijyenik ortamın olmaması, kötü beslenme ve demans gibi nedenler hastalığın yayılmasında etkilidir. Özellikle huzurevi, okul, hapishane, kreş gibi toplu yaşantının olduğu yerlerde hastalık kısa zamanda yayılım göstermektedir. Uyuz hastalığına sebep olan ajanlar 8 bacaklı akarlardır. Hastalığın bulaşmasında cilt temasının uzun süreli olması etkilidir. Hastalığın rahatsız edici kaşıntısı ise dişilerin vücutta deri altında kanallar yapması ve buralarda yumurta bırakmasıyla oluşmaktadır. Bu akarlar yarım milimetreye yakın büyüklüğe sahip olduklarından gözle görülmesi pek mümkün değildir. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi ve Cumhuriyet Arşivinde yapılan taramalar neticesinde hastalığın ağırlıklı olarak hapishaneler ve okullarda ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Cumhuriyet dönemi ile birlikte ise hastalığın Balkanlardan anavatanına dönen muhacirler arasında görüldüğü saptanmıştır. Ayrıca hayvanlar arasında da uyuz hastalığının görüldüğü ve bu konuyla ilgili yazışmaların da yapıldığı görülmüştür. Bu çalışmada arşivde bulunan 27 adet belgeye göre Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin uyuz vakalarına karşı hangi tedavi yöntemlerini ve hastalığın yayılması önlemek için hangi tedbirlerin uygulandığı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Uyuz, Salgın, Bulaşıcı Hastalık, Osmanlı Devleti, Türkiye Cumhuriyeti.

* Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Osmaniye/
TÜRKİYE, senayatam@osmaniye.edu.tr, ORCID:0000-0001-8672-3063,
DOI: 10.37879/9789751756442.2023.52

Scabies from the Ottoman Empire to the Republic According to Archive Documents (1850-1950)

Abstract

In our language, scabies is a disease that has become the subject of idioms in the sense of getting on the nerves of people. The disease is not related to the socio-economic status or ethnicity of the person. The disease, which affects approximately 300 thousand people annually all over the world, is mainly seen in children and the elderly. Although the disease is seen endemic in third world countries, tropical countries and subtropical countries, it can be seen all over the world in periods of seven years. Reasons such as poor living conditions, crowded population living in small spaces, migration, lack of hygienic environment, malnutrition and dementia are effective in the spread of the disease. The disease spreads in a short time, especially in places where there is a collective life such as nursing homes, schools, prisons and kindergartens. The agents that cause scabies are 8-legged mites. Prolonged skin contact is effective in the transmission of the disease. The disturbing itching of the disease occurs when females make channels under the skin in the body and lay eggs there. Since these mites are close to half a millimeter in size, it is not possible to see them with the naked eye. As a result of the scans made in the Presidency of the State Archives, the Ottoman Archive and the Republic Archive, it was determined that the disease mainly occurred in prisons and schools. With the Republican period, it was determined that the disease was seen among the immigrants who returned to their homeland from the Balkans. In addition, it has been seen that scabies disease is seen among animals and correspondences have been made on this subject. In this study, according to 27 documents in the archive, the treatment methods of the Ottoman Empire and the Republic of Turkey against scabies cases and which measures were applied to prevent the spread of the disease were emphasized.

Keywords: Scabies, Epidemic, Contagious Disease, Ottoman Empire, Republic of Turkey.

Giriş

İnsanoğlu, tarih boyunca sel, deprem, kuraklık gibi pek çok doğal afetlere maruz kaldığı gibi salgın hastalıklarla da uğraşmak zorunda kalmıştır. Salgın hastalıklar, yalnız insan hayatını değil toplumların siyasi ve demografik yapılarını derinden

etkileyen kitlesel kayıplara yol açmıştır.¹ Osmanlı Devleti'nde şiddeti değişen oranlarda salgınlar zaman içerisinde etkisini göstermiştir. Salgınların kıtlık, savaş, hijyen eksikliği gibi çeşitli nedenleri olsa da ticaret ya da göç gibi nüfus hareketliliği diğerlerinin önünde yer almaktadır. Toplumlar arasında ekonomik, siyasi ve kültürel etkileşim arttıkça salgın hastalıkların yayılma hızı da fazlalaşmıştır.² III. Selim döneminde özellikle İstanbul'da görülen salgın hastalıkların nedeni olarak "göç" gösterilmiştir. Bunun önüne geçilebilmesi için çeşitli kanunlar yayınlanmış, mahalle sakinlerini birbirlerinden ve mahallenin güvenliğinden sorumlu tutmak gibi geleneksel yöntemlere başvurularak, İstanbul'a dışarıdan gelen her kişinin kendisine güvenilir bir kefil bulması şart koşulmuştur.³

Sanayi Devrimi sonrası ihtiyaç duyulan sağlıklı insan kaynağı ihtiyacı Avrupa'da kamu sağlığı düşüncesinin önem kazanmasına yol açmıştır. XIX. yüzyılda kent hijyeni, kamu sağlığı gibi kavramlar ve bu bağlamda uygulamaya konan devlet politikaları yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Öncelikle Avrupa'da uygulanan bu politikalar, kısa bir süre sonra Osmanlı tarafından benimsenmiştir. Sadece başkent İstanbul değil taşrada da sağlık hizmetleri giderek yaygınlık kazanmaya başlamıştır.⁴ Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde salgın hastalıklara karşı sağlık alanında ciddi atılımlar yapılmıştır. Ülke genelinde halk sağlığına önem

- 1 M. Emin Çaycı, Abidin Çevik, "Yıkıma Doğru Bir İmparatorluğun Salgınlarla İmtihanı: II. Meşrutiyet Dönemi Örneği", *İnsan ve İnsan*, C 8, S. 28, 2021, s. 33; Zeynel Özlü, İsmail Hakkı Üzümlü, Hüseyin Aslan, "20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklardan Vebaya Karşı Alınan Güvenlik Tedbirleri ve Karantina Kurumlarının Önemi", *Küresel Salgın ve Güvenlik: Tarihsel Süreç*, ed. Yunus Emre Tansü, İksad Yayınevi, Ankara 2020, s. 51; Ayrıca bk. Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. 4-20; Ümmügülüm Candeger, "Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklar (1947-1948)", *3. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi*, C 4, Ankara, 2020, s. 263- 276; Ümmügülüm Candeger, "Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Verem Hastalığına Karşı Verilen Savaş", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Verem*, ed. Eren Akçişek, Fevzi Çakmak, Sükran Köse, Ahmet Çağrı Büke, Gece Kitaplığı, Ankara, 2021, s. 83-96.
- 2 Kamuran Şimşek, "Osmanlı Devri Denizli'de Salgın Hastalıklar", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 38, s. 163-176; Sibel Yazıcı, "Meclis-i Mebusan Bütçe Görüşmelerinde Salgın Hastalıklarla İlgili Tartışmalar ve Öneriler (1914-1918)", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C 5, S. 8, 2019, s. 70-71.
- 3 Betül Başaran, "III. Selim ve İstanbul Şehir Siyaseti 1789-1792", *Osmanlı'da Asayiş Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, der. NeomiLevy, Alexandre Toumakine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s. 120-121.
- 4 Burcu Kurt, "Osmanlı Doğu Sınırında Kamu Sağlığı ve Siyaset: 19. Yüzyıl Bağdad'ında Hastaneler", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, ed. Burcu Kurt, İsmail Yaşayanlar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, s. 143.

verilmiştir. 1827 yılında yeni tıp okulu açılmış, 1839 yılında da Tıbbiye Nezareti kurulmuştur. 1866 yılında sivil tıp okulu açılmış ve 1871 yılında taşra vilayetlerine hekim gönderilmeye başlanmıştır. Taşra belediyelerinin kurulmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nde sağlık işleri XIX. yüzyılın ikinci yarısında farklı bir boyut kazanmış, belediyeler bünyesinde doktor, ebe, aşı memuru ve eczacı gibi sağlık personeli görevlendirilmiştir. Salgın hastalıklarla mücadelede belediye personelleri aktif olarak hizmet etmişlerdir.⁵ Osmanlı Devleti'nin sağlık durumu üzerinde araştırmalar yaparak, alınması gerekli önlemleri bildirmek, herhangi bir yörede çıkan bulaşıcı ve salgın hastalık hakkındaki tedbirleri hükümete teklif etmek, şehirler ve kasabalarda yapıp satılan ve dışarıdan getirilen her türlü yiyecek ve içeceklerle ilaçlardan dolayı halk arasında çıkabilecek olan anlaşmazlıkları halletmek gibi işlerle uğraşmak üzere 1881'de Meclis-i Sıhhiye-i Umumiye kurulmuştur.⁶ Bunun yanında salgın hastalığın türüne göre tedbirler alınmaya çalışılmıştır.⁷ Hastalığa yakalanan kişilerin ücretsiz tedavisi, karantina, tebhir (buharla dezenfekte), etüv (buhar) makinesi kullanımı gibi yöntemler bunlardan bazılarıdır.⁸ Bulaşık ve şüpheli yerlerden gelenlerin eşyaların kükürt ve güherçile kepek karışımı ile tütsülenmesi, suya dayanıklı olanların 48 saat suda bekletilmesi öngörülmüştür.⁹ Salgınların önlenmesi ya da yayılımının azaltılması maksadıyla yönetim kademesinde gerekli birimler oluşturulmuştur. Bu maksatla Karantina Idaresi, Tathirat (temizlik) Komisyonu, Meclis-i Umur-ı Sıhhiye gibi kurumlar oluşturulmuştur. Ayrıca, limanlar ve gümrüklerin yakınlara tahaffuzhane denilen karantina yapıları inşa edilerek yurt dışı kaynaklı salgınların ülkeye girişinin engellenmesi hedeflenmiştir. Salgınların görüldüğü bölgelerde altyapı

- 5 Ahmet Caner Çatal, "Salgın Hastalıklarla Mücadelede Osmanlı Taşra Belediyelerinden Örnekler", *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, C 3, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı, 2021, s. 1; İsmail Yaşayanlar, "Osmanlı Devleti'nde Kamu Sağlıkının Kurumsallaşmasında Koleranın Etkisi", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlıkı*, ed. Burcu Kurt, İsmail Yaşayanlar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, s. 2-5.
- 6 Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1320.
- 7 Salgının türüne göre koruyucu hekimlik ve aşı uygulamaları için bk. Adem Ölmez, "İkinci Abdülhamid Döneminde Koruyucu Hekimlik ve Bazı Vesikalar", *Belgeler*, C 34, S. 38, Ocak 2013, s. 87-91.
- 8 Salgın ve bulaşıcı hastalıkların hüküm sürdüğü zamanlarda hastalığın görüldüğü yerde eşyayı ve hastanın giysilerini dezenfekte etmek amacıyla tesis edilen tebhirhane (dezenfektasyon istasyonu), ilk olarak 1893'te İstanbul'da görülen kolera salgını sırasında kurulmuştur. Yıldırım, agm., s. 1326.
- 9 Nuran Yıldırım, *14. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Hastalıklar-Hastaneler-Kurumlar, Sağlık Tarih Yazıları I*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 81.

sorunları çözülmeye çalışılmış, hijyen kurallarının sıkı şekilde uygulanmasına yönelik önlemler alınmıştır.¹⁰ Tüm bu çalışmaların zamanın şartları ve devletin mali gücü oranında yapıldığını belirtmek gerekir.

Uyuz Hastalığı

Uyuz hastalığı kaşıntılı döküntülerle seyreden, insandan insana bulaşmanın olduğu, sıklıkla toplu yaşam alanlarında ve daha çok kış aylarında yaygın görülen parazitik bir hastalıktır. Uyuz ilk çağlardan beri bilinmektedir. Fakat bu hastalığa neden olan böceğin keşfi her ne kadar tıp literatüründe farklı olsa da Osmanlı kaynaklarında 7. Yüzyıla dayandırılmaktadır. Uyuz etkeni, *Sarcoptes scabiei* var. *hominis* artropod sınıfından bir akardır. Sarkopt ve scabies terimleri Yunanca'da sarx (et), coptein (kesen), scabere (kaşınmak) kelimelerinden türemiştir. Tıp literatüründe bu hastalığa neden olan böceğin 1687'de Bonomo tarafından saptandığı belirtilmektedir.¹¹ Ancak Osmanlı kaynaklarında cerb (uyuz) hastalığına sebep olan böceğin ilk olarak 7. Yüzyıl tabiplerinden İbnü'z-Züheyr Endülisi tarafından keşfedildiği ifade edilmiştir. Endülisi gözle görülemeyecek derecede küçük olan ve cildin altına gömülen bu hayvancığı açığa çıkarmak için uyuz olan yeri ufak bir kesi ile açarak ilk defa bu böceği ortaya çıkarmış ve "süâb" ismini vermiştir. Latince de süab "akaros" anlamına gelmektedir. Sonradan Avrupalı doktorlar bu hayvan hakkında incelemelerde bulunmuşlar ve bu canlının nasıl ortaya çıktığına dair bilgiler vermişlerdir.¹²

Hastalık üçüncü dünya ülkeleri, tropikal ve subtropikal (yazları yağışlı tropikal iklim) ülkelerde endemiktir. Kışın daha yaygın olarak görülmekle birlikte bahar aylarında sıklığı artar. Bunun nedeni kışın kalabalık ortamlarda daha uzun süre bulunma ve soğuk ortamda akarın daha uzun süre yaşayabilmesidir. Günümüzde bazı kırsal ve yoksul topluluklarda görülme sıklığı %10 civarında olarak tespit edilmekle beraber vakaların %60'ı çocuktur. Endemik olduğu bölgeler dışında her 7 yılda bir dalgalanma, bazı bölgelerde 15-25 yılda bir pik ve savaşılar süresince artışlar bildirilmiştir. Bununla birlikte aşırı kalabalık, göç, kötü beslenme, hijyende eksiklik, evsizlik, demans gibi faktörler hastalığın artışına etki etmektedir.¹³

10 Çaycı, Çevik, agm., s. 36.

11 Erhan Şimşek, Ahmet Keskin, Basri Furkan Dağcıoğlu, "Sık Rastlanılan ve Sık Atlanan Hastalık Uyuz: Olgu Sunumu", *Ankara Medical Journal*, C 19, S. 1, 2019, s. 205; Tuğba Falay, Mehmet Salih Gürel, "Uyuz", *Türkiye Klinikleri Dermatoloji Dergisi*, Özel Sayı, C 10, S. 2, 2017, s. 43.

12 *Mecmua-i Ebuzziya*, No. 14, C 2, Gurre-i Rebiülahir 1298, s. 436.

13 Şimşek vd., agm., s. 206.

İnsanlar haricinde hayvanlarda da uyuz hastalığı görülebilmektedir. Kedi, köpek, at, deve ya da diğer hayvanlarda görülebilir. Hayvanlardan insanlara bulaş riski olmakla birlikte şiddetli bir rahatsızlığa neden olmaz. Hayvanlardan geçen uyuz akarları normal şartlarda insan derisinde çoğalamaz ve geçici rahatsızlık verir. İnsana tamamen bağımlı olan uyuz etkeninin de insan vücudu haricinde yaşaması mümkün değildir. Bir kişinin uyuz hastalığına yakalanabilmesi için 15-20 dakika temas halinde olması gerekir. En kolay bulaş ise birlikte çıplak uyuma iledir. Bunun haricinde birlikte dans etme, tokalaşma gibi kısa temaslarda da bulaşma olasılığı olmasına rağmen bu hayli düşüktür. Doğrudan hastalıklı kişilerin birbiri ile temasın yanı sıra ortak kullanılan eşyalardan da bulaşabileceği düşünülmektedir. Uyuz akarı taşıyan yastık, çarşaf, yorgan, kıyafet gibi eşyalarla temas uyuz hastalığına yakalanmada bir etkidir. Uyuz akarları vücuttan ayrıldıktan sonra dış ortamda oda sıcaklığında 36 saat, serin ve nemli ortamlarda daha uzun hatta 7 güne kadar yaşayabilmektedir. Uyuzda görülen en sık belirti kaşıntıdır. Kaşıntı şiddetlidir ve geceleri yoğunlaşır. Sıcak ve banyo da kaşıntıyı artırıcı etkenler arasındadır. Aslında kaşıntının nedeni kendisine, dışkısına ya da yumurtalarına karşı vücudun bir tepkisidir. Belirtiler bulaştan 3-6 hafta arasında ortaya çıkar. Daha önce uyuz hastalığına yakalanan kişilerde bu süre duyarlılıklarından dolayı 1 ila 3 gündür. El parmak araları, el bileğinin iç yüzü, koltuk altları, kulak arkaları, bel bölgesi, ayak bilekleri, ayaklar, kalçalar, kuşak bölgesi, göbek çevresi, karın alt kısmı, kasık bölgeleri yani görece sıcak ve yerleşmeye müsait yerler kaşıntı ve lezyonların görülebileceği vücut bölgeleridir. Bebeklerde avuç içi ve ayak tabanında sık görülür. Küçük çocuklarda kafa tutulumu sıktır. Erişkin insanlarda tüm gövdeye yayılması nadirdir ancak yaşlılarda bu durum sıklıkla görülebilmektedir. Çocuklardaki lezyonların ağrısı erişkinlere göre daha şiddetlidir. Hijyeni iyi olan kişilerde lezyonlar dağınıktır, az sayıdadır.¹⁴

Osmanlı Devleti'nde Uyuz Hastalığı

Osmanlı Devleti'nde uyuz hastalığının adı günümüzdeki ile aynıdır. Hastalık arşivlerde insanlarda görülenler için *cerb*, *cereb*, *gâl* (*gâle*) ve uyuz olarak geçmektedir.¹⁵ Hayvanlarda ise “uyuz” ve Balkan bölgesi özelinde “kiçik” olarak kayıtlara yansımıştır.¹⁶ Osmanlı'da uyuz hastalığına karşı halkı bilinçlendirmek

¹⁴ Şimşek vd., agm., s. 206.

¹⁵ BOA, MEMKT., 1231/122, 20 Safer 1336/ 5 Aralık 1917. Ayrıca bk. *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*, haz. Ekrem Kadri Unat, Ekmeleddin İhsanoğlu, Suat Vural, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 436.

¹⁶ BOA, HR.SFR., 4, 682/1, 13 Ocak 1911.

amaçlı hastalığın tanımı ve tedavisine yönelik yayınlar yapıldığı görülmektedir. Buna göre uyuz hastalığı bir takım böceklerin cildin içine yerleşerek orayı tahriş etmesinden ibaret bir cilt hastalığıdır. Genellikle parmak aralarında başlar ve hemen tedavisine başlanılmaz ise baş ve boyundan başka bedenin her yerine yayılır. Uyuz böcekleri geceleri hareketlendiği ve gündüzleri dinlendiklerinden bu hastalığa yakalananlar geceleri daha fazla kaşındıklarından hastaların uykusuz kalmalarına neden olmaktadır. Uyuz olmak uyuz (miskinlik) gibi günlük hayatta sevilmeyen durumları anlatmak için kullanılan bu terimler de muhtemelen uyuz böceğinin geceleri harekete geçerek insanları uykusuz bırakmasından kaynaklıdır. Zira Osmanlı döneminde uyuz böceği gündüz uyur, gece hareketlenir şekilde tarif edilmiştir. Muhtemelen o günden bu güne dilimize bu tabir pelesenk olmuştur.

Temas ile bulaşan bir hastalık olduğundan uyuz hastası kişinin sağlam kişiye temas etmesi ile yayıldığı, annesi uyuz hastalığına yakalanan çocuğun da uyuz olmasının sık görülen bir durum olduğu da ifade edilmiştir.¹⁷ XVII. Yy. Osmanlı ülkesinde gündelik yaşama dair değerli bilgiler içiren Evliya Çelebi seyahatnamesinde “cerb” ve “giciyik” yani kızıl uyuz adı verilen hastalıklardan bahsedilmektedir. Bursa'daki Çekirge ve Kükürlü kaplıcalarına gelen uyuz hastalarının vücut derilerindeki değişimi, Kükürlü kaplıcasının faydalarını detaylı biçimde anlatmıştır. Özellikle Banaz ve Honaz kasabalarında uyuzun yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bunu ise Banaz'ın havasının ve suyunun kötü olmasına bağlamaktadır. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler o dönemde uyuzun çok yaygın bir hastalık olduğunu göstermektedir.¹⁸

Osmanlı arşiv belgeleri incelendiğinde uyuz hastalığının yoğun olarak okullarda (özellikle yatılı) ve hapishanelerde görüldüğü anlaşılmaktadır. Bunların haricinde de görülen vakalar olmuştur. Arşiv belgelerinde hayvanlarda görülen uyuz vakaları da yer almıştır. Bu bağlamda çalışmada Osmanlı'da görülen uyuz vakaları, okullarda, hapishanelerde ve hayvanlarda görülen şekilde ayrı başlıklar halinde ele alınarak incelenmiştir.

a. Okullarda Görülen Uyuz Vakaları

Okullar, uyuz hastalığının yayılması için müsait olan yerlerdendir. Hem kalabalık olması hem de çocukların hijyen hususundaki eksiklikleri uyuz akarı için uygun

17 Ş.M., “Uyuz Hastalığının Tedavisi”, *Resimli Gazete*, C 2, S. 104, 11 Mart 1309, İstanbul, s. 740.

18 Mehmet Yaşar Ertaş, Kağan Eğnim, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Hastalıklar”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10, 2011, s. 95.

ortamın oluşmasında etkilidir. Buna bir de yatılı okullarda kalan öğrencilerin sıhhi koşullarının yeterince tesis edilememesi bu vakaların yoğunlaşmasında zaman zaman etkili olmuştur. Osmanlı eğitim sisteminde ıslahhane gibi fakir ve yetim çocukların kaldıkları yerlerde ve yatılı okullarda kıyafetler devlet tarafından verilmektedir. Bunun haricinde diğer okullarda ailesi ve gelir düzeyi iyi çocukların kıyafetleri kendileri tarafından temin edilmektedir. Ailesi olan ancak kıyafet alamayacak durumdaki ailelere de hayırseverler ve devlet tarafından destek verilmektedir.¹⁹ Öğrencilerin kıyafetlerinin fazla olması temizlik ve bulaşıcı hastalıkların önlenmesi noktasında önemli bir husustur. Osmanlı Devleti'nde uyuz vakası görüldüğünde uygulama, hasta olan öğrencinin diğerlerinden ayrılması yönündedir. Öğrencinin tekrar eğitimine devam etmesi ise ancak hastalıktan arındığına dair doktor raporunu okula sunduktan sonra gerçekleşmektedir. Örneğin Fatih Merkez Rüşdiyesi böyle bir durumla karşılaşmış ve okul yönetimi rapor getiren öğrencinin raporunu Maarif Nezareti'ne gönderip göndermemeye noktasında tereddütte kalmıştır. Gelen cevapta okullarda uyuz vb. bulaşıcı hastalığa yakalanan öğrencilere uygulanacak talimatnamenin dördüncü maddesine atıf yapılmış, uyuz hastalığına yakalanan öğrenci iyileştiğine dair doktor raporunu okula getirdiğinde tekrar eğitimine devam edebileceği, raporun nezarete gönderilmesine gerek olmadığı bildirilmiştir.²⁰

Okullardaki uyuz gibi bulaşıcı hastalıkların yayılmasındaki problemlerin temelinde burada yatılı kalan öğrencilerin kıyafetlerinin yetersiz olması ve temizliklerini tesis edecekleri suyun olmamasından kaynaklıdır. Özellikle yatılı okullarda suyun olmaması halinde bulaşıcı hastalıkların yayılması kaçınılmazdır. Yukarıda yatılı öğrencilere okul kıyafetlerinin devlet tarafından verildiği belirtilmişti. Ancak öğrencilere bir adet kıyafet verilmesi ve yedek kıyafetlerinin bulunmaması uyuz vakalarının artmasına etki etmiştir. Üstelik bu olay merkezde İstanbul'da yaşanmıştır. Kadıköy Darülmülallim Mektebinde öğrenciler yedek kıyafeti olmadığından ve hamam suyu akmadığından temizliğini sağlayamamışlardır. Dolayısıyla uyuz vakalarının öğrenciler arasında yayılması için uygun ortam hazır. Kadıköy Darülmüallim Mektebinden Maarif Nezaretine gönderilen yazıda önceden tek tük görülen gâl (uyuz) hastalığının iyice çoğaldığı belirtilmiştir. Üstelik öğrencilerin çoğunun bir kattan fazla çamaşırı olmadığı gibi okulun açıldığı günden itibaren

19 Şenay Atam, Ümmügülüm Candeğer, "Osmanlı Devleti'nde Kız Islahhanesi ve Kız Sanayi Mektebi", *Türklerde Kadın*, ed. Alpaslan Demir, Tuba Tombuloğlu, Oğuz Polateli, Kömen Yayınları, Konya 2020, s. 261.

20 BOA, MF. İBT., 208/39, 23 Rebiülahir 1326/25 Mayıs 1308.

susuzluk çekilmektedir. Hastalığın giderilebilmesi için öğrencilere hiç olmazsa bir tane daha iç çamaşırı ve gömlek tedarik edilmesi istenilmiştir. Ayrıca açıldığından beri sadece iki gün akan suyun da Kadıköy'ün bazı mahallerine verildiği gibi okul binasına da verilmesiyle atıl kalmış olan hamamın faaliyete geçirilerek öğrencilerin temizliğinin sağlanması, böylece hastalığın yayılmasının önüne geçilmesi gerektiği bildirilmiştir. Konu ile alakalı olarak Maarif Nezareti, Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi Müdüriyetine Kadıköy mahallelerine dağıtılan sudan Kadıköy Darülmualim Mektebine de verilmesi için bir yazı kaleme almıştır. Ayrıca Maarif Nezareti Men-i İhtikâr Komisyonuna da öğrencilere bir kat daha çamaşır dikilebilmesi için 3.000 yarda (1 yarda 95 cm yani 2.850 m kumaş) hassa (Amerikan bezi) bezine ihtiyaç duyulduğunu ve temini hususunda gerekenin yapılmasını bildirmiştir.²¹

b. Hapishanelerde Görülen Uyuz Vakaları

Osmanlı döneminde hapishaneler kalabalık oluşu, sağlıksız koşulları, mahkûmların temizliklerini sağlayabilecekleri, yıkanabilecekleri yerlerin kısıtlı olması, mahkûmların yedek kıyafetlerinin olmayışı, yetersiz beslenme gibi nedenlerle genel anlamda tüm bulaşıcı hastalıkların özellikle de uyuz hastalığının mahkûmlar arasında yayılmasında uygun tüm koşullara sahiptir. Osmanlı dönemindeki hapishanelerin kötü durumları konsolosluk raporlarına yansımış, genellikle yer altında, zemini taş ya da çamur, karanlık, kışın soğuk, yazın sıcak, içeride pis bir havanın hâkim olduğu yerler olarak tanımlanmıştır. Konsolos raporlarına göre İstanbul, Edirne ve Bursa gibi birkaç hapishanenin haricinde mahpusların yıkanma imkânı bulunmamaktadır. Osmanlı hapishanelerindeki sıhhi koşulların uygunsuzluğu bu dönem hapishaneleri ile ilgili yapılan çalışmalarda sıklıkla zikredilmiştir.²² Mahpusların yatak, elbise, yiyecek ve yıkanacak su konusundaki yoksunlukları 1850'li yıllardaki bu raporlara yansırken²³ aradan 60-70 yıl gibi bir süre geçmiş olmasına rağmen su meselesinin hapishanelerde halledilemediği

21 BOA, MF. MKT., 1231/122, 20 Safer 1336/5 Aralık 1917.

22 Şenay Atam, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Osmaniye Hapishanesi", *Osmaniye Araştırmaları II*, ed. Ümmügülüm Candegir, Huriye Emen, Gazi Kitabevi, Ankara 2021, s. 77-90; Halim Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri, (1913-1914)*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2019, s. 31, 52; Gültekin Yıldız, *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012, s. 440-441; Ahmet Ali Gazel, "Tanin Muhabiri Ahmet Şerif Beyin Notlarında Osmanlı Hapishaneleri", *Hapishane Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s. 143-151.

23 Yıldız, *age.*, s. 89-90.

“uyuz” konusundaki arşiv belgelerinden ortaya çıkmaktadır.²⁴ Bu tür olumsuzluklar yüzünden de hapishanelerde ve tevkifhanelerde verem, soğuk algınlığı, tifo, çiçek ve uyuz gibi salgın hastalıkların görülmesi kaçınılmazdır.

Hapishanelerde görülen uyuz vakaları ile alakalı olarak uyuz hastası mahkûmların diğerlerinden tecrit edilebileceği bir yer bulunmadığı göze çarpmaktadır. İşkodra'ya bağlı Drac hapishanesinde baş gösteren uyuz vakalarının önüne geçilmesi için doktor tarafından hastaların izole edileceği bir yerin tesis edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Hapishanede 80 mahkûm vardır ve bunların yarısı 15 yıl ceza almıştır. Hastalığın önüne geçilmesi için ya mahkûmların bir kısmının başka bir yere nakli ya da hapishanenin genişletilmesi Drac Mutasarrıflığı tarafından Rumeli Vilayât-ı Şahane Müfettiş-i Umumiliğine bildirilmiştir. Buradan da İşkodra Vilayetine gönderilen yazıda Drac mutasarrıflığının hapishane hakkındaki isteği arz edilmiş ve bu iki yoldan birinin tercih edilerek neticesinin taraflarına bildirilmesi istenmiştir.²⁵ Hapishane hemen genişletilemeyecektir. Mahkûmların sevki ise Drac hapishanesindeki yoğunluk azaltılmak istenirken bu sefer hastalığın diğer hapishanelere yayılması demek olacağından uyuz hastalığına yakalanan mahkûmların güvenli bir yer kiralanarak oraya yerleştirilmesi kararı verilmiştir.²⁶

Uyuz vakalarının yayılmasındaki en büyük etken olan kalabalığın azaltılması için bulunan çözüm genellikle hapishanenin bir miktar daha genişletilmesi yönündedir. Hapishane yönetimlerinin bu talepleri bazı durumlarda bütçede yeterli tahsisat bulunmayışı gibi engellere takılmıştır. İstanbul Kadın Hapishanesi'ne kapasitesinin üzerinde mahkûm yerleştirilmesi uyuzun yayılmasında etkindir. Kadın hapishanesi 4 odadan ibaret ahşap bir binadır. Bir odası revir olarak ayrıldığından kalan 3 odaya ancak 40 mahkûm konulabilir. Fakat sayı 95'e ulaşmış, tevkifhanede tutuklu kadınlar için yer olmadığından tutuklular da buraya sevk edilmek istense de mahkûmlar arasında uyuz hastalığı da yayılmaya başladığından tutukluların buraya konulması Adliye Nezaretince uygun bulunmamıştır. Bu yüzden tutuklular için ayrı bir yerin kiralanması tavsiye olunmuştur. Ayrıca hastalığın tedavi edilmesi için mahkûm kadınlar hamama gönderilse de yedek kıyafetleri olmadığından istenilen netice elde edilememiştir. Bu konuda da gereğinin yapılması talep edilmiştir.²⁷

24 BOA, DH.MB.HPS., 72/26, 27 Muharrem 1336/12 Kasım 1917.

25 BOA, TFR.I.İŞ., 3/237, 18 Recep 1321/10 Ekim 1903.

26 BOA, TFR.I.İŞ., 3/243, 22 Recep 1321/14 Ekim 1903.

27 BOA, DH.MB.HPS., 106/10, 2 Cemaziyelevvel 1334/7 Mart 1916.

Isparta Hapishanesi de kalabalık olması hasebiyle uyuz vakalarının yayıldığı bir diğer yerdir. Belediye tabipliği hastaların sağlamlardan ayrılmasını istemiş, ancak hapishanede ayrı bir yer olmadığından hapishanenin boş bir mahallinin tahta perdelerle çevrilerek pencere kısmına da demir parmaklık yapılmak süratiyle günümüzdeki adıyla izolasyon (tecrit) odası yapılması kararlaştırılmıştır. Hazırlanan keşif raporuna göre bunun için 476 kuruş gerekmektedir. Aşağıdaki tabloda tecrit odası için hazırlanan keşif evrakındaki masraf kalemleri görülmektedir:²⁸

Tablo 1: Isparta Hapishanesi Tecrit Odası Keşif Evrakı

Tahta Perde Masarifi	108 kuruş
Kuşak	60 kuruş
Çivi	15 kuruş
Usta Yevmiyesi	263 kuruş
Parmaklık İçin Temur	213 kuruş
Toplam	476 kuruş

Hapishanelerdeki uyuz vakalarının yayılmasının birinci nedeni kalabalık olsa da ikinci nedeni de hijyenin sağlanamamasıdır. Hatta merkezde İstanbul'da Hapishane-i Umumi'de hem kadınların hem de erkeklerin kaldığı yerlerde su ve hamam bulunmadığından çoğunun uyuz hastalığına yakalandığı, yine bu dönemde şehirde ortaya çıkan kolera salgının da mahkûmlar arasında yayılmasından çekinildiğine dair yazışmalar mevcuttur.²⁹ Çoğu hapishanede durum aynıdır. Mahkûmların hapishanede giyebileceği tek bir kıyafeti vardır. Kendisi yıkansa dahi uyuz akarı üzerinde bulunan kıyafet gereği gibi temizlenmedikten sonra hastalığın tedavisi mümkün olamamaktadır. Uyuz vakalarında hapishane yetkilileri doktordan tavsiye almışlar, doktorların tedavi önerisi ise hastaların ve kıyafetlerinin temizlenmesidir. İstanbul'da cinayet ve cünha (küçük suçlar) tevkifhanesinde bulunan tutuklular arasında uyuz hastalığı yayılmaya başlamış, önlenmesi için doktordan çamaşırlarının yıkattırılarak temizlenmesi tavsiyesi alınmıştır. Ancak tutukluların çoğunluğu fakirdir ve üzerindeki başka bir kıyafeti bulunmamaktadır. Bu yüzden tevkifhaneden çıkışlarında geri vermek şartıyla muhtaç olanlara her takımı 9 liradan 60 takım elbise dikilmesi için 540 liralık tahsisat tevkifhane idaresinden talep edilmiştir. Dâhiliye Nezaretinden

28 BOA, DH.MB.HPS.M., 12/45, 4 Cemaziyelahir 1332/30 Nisan 1914.

29 BOA, DH.MB.HPS., 76/22, 27 Muharrem 1336/12 Kasım 1917.

gelen cevapta ise tam fiyat bildirildiği takdirde gerekli paranın havale edileceği bildirilmiştir.³⁰ Kayseri Hapishanesinde de uyuz vakası yayılmış, burada da doktor mahkûmların yıkanarak temizlenmesini önermiştir. Fakat hapishanede hamam bulunmadığından şehirdeki hamama mahkûmlar götürülmüştür. Fakat bu esnada 20 mahkûm firar etmiştir. Sonradan yapılan çalışmalar neticesinde 11'i yakalanmıştır. Her ne kadar hapishane idaresi bu firardan sorumlu tutulan kişi hakkında soruşturma başlatsa da bu firar hastalığın şehre yayılması tehlikesini de beraberinde getirmiştir.³¹

Mahkûmların bu şekilde hapishane dışına çıkarılması hem hastalığın şehre yayılması hem de firar olaylarının yaşanması bakımından sakıncalıdır. Aynı zamanda hamam sahipleri de mahkûmları almaktan imtina etmektedir. Bu yüzden Kütahya Hapishanesi içerisinde hamam inşa edilmesi gündeme gelmiştir. Uyuz hastalığı burada hem erkek hem de kadın hapishanesinde bütün mahkûmlara sirayet etmiştir. Mahkûmların yedek kıyafetleri de olmadığından tedavisi de mümkün olamamıştır. Hükümet tabipliği bunların hamama sevkleriyle eşyalarının da temizletirilmesini tavsiye ettiyse de Kütahya'da çarşı içinde iki hamam bulunmaktadır. Sahipleri de hasta mahkûmları hamamlarında istememektedir. Bu yüzden hapishane içerisinde hamam inşası için keşif yaptırılmış, 21.752 kuruş tutan masraf için havale talep edilmiştir. Bu keşif uygun bulunmuştur. Aşağıdaki tabloda kadın ve erkek hamamları için gerekli ihtiyaç ve tutarlarını görmek mümkündür.³²

Tablo 2: Kütahya Erkek ve Kadın Hapishanesi Hamam İnşası Keşif Evrakı

İhtiyaçlar	Fiyatı (kuruş)
Erkekler Hamamı	
Kebir Soba (Hamam için ısıtmak için)	1.500
Soba borusu ma dirsek	1.000
Ocak bacasının müceddeden inşası	1.152
Hamam derununa müceddeden çabça (?) taşının döşeme si	6.400
Büyük bakır kazan alımı	3.000
Kadınlar Hamamı	
Sagır (küçük) Soba	1.000

30 BOA, DH.MB.HPS., 97/14, 10 Ramazan 1336/19 Haziran 1918.

31 BOA, DH.MB.HPS., 81/41, 27 Rebiülahir 1338/19 Ocak 1920.

32 BOA, DH.MB.HPS.M., 55/28, 22 Zilkade 1337/19 Ağustos 1919.

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'dan Cumhuriyete Uyuz Hastalığı 1265
(1850-1950)

Soba borusu ma dirsek	600
Küçük bakır kazan	2.000
Çamaşırılık yulma (yıkama) duvarı inşası	2.700
Zemine çabça taşının döşenmesi	2.400
Toplam	21.752

Bazı hapishanelerde uyuz hastalığının yayılmasının engellenmesi maksadıyla yeni gelen mahkûmların bir müddet karantina uygulamasına tabi tutulduğu görülmüştür. Adliye Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 1 Mart 1918 tarihli yazıda İstanbul Tevkifhanesinde uyuz vakaları özellikle sübyan koğuşunda görüldüğünden gerekli tedbirlerin alınması istenilmiştir. Gelen cevabi yazıda ise hastalığın tedavisi için mütemediyen temizlik yapıldığı, şehirde uyuz vakaları olduğundan yeni gelen tutukluların da bir müddet karantinada tutuldukları belirtilmiştir.³³

Hapishanelerde görülen uyuz vakalarının tedavisinde çekilen temel sıkıntının maddi olduğu görülmektedir. Bu yüzden merkezle yapılan yazışmalarda ek tahsisat talebi göze çarpmaktadır. Cebeli Lübnan'da Ba'ab Hapishanesinde mahkûmlar arasında uyuz vakaları görülmeye başlanmış, alınacak tedbirler için 2.500 kuruşluk bir tahsisat talep edilmiştir.³⁴ Balıkesir Hapishanesi'nde çıkan çiçek ve uyuz hastalığının önlenmesi için ilave tahsisat talep olunmuştur.³⁵ Ankara Vilayeti Kırşehir Sancağı hapishanesinde de uyuz vakası yayılmış, bunların tedavi edilebilmeleri için tahsisat talep edilmiştir.³⁶

Çorum hapishanesinde de 1899 yılında tifo, frengi ve uyuz hastalıkları, yaygın bir şekilde görülmekte ve her gün 2-4 arasında ölüm meydana gelmektedir. Sancak yetkilileri tarafından hapishanenin mevcudunun sınırlanması veya tamirle birlikte genişletilmesi istenmiştir. Buna rağmen yine de yeterli olmayacak olan hapishaneden 150 mahkûmun diğer sancaklara nakledilerek yaşanan sıkışıklığın hafifletilmesi istenmiştir.³⁷

33 BOA, DH.MB.HPS., 76/48, 18 Cemaziyevvel 1336/1 Mart 1918.

34 BOA, DH.MB.HPS., 76/55, 18 Cemaziyelahir 1335/11 Nisan 1917; BOA, DH.MB.HPS., 64/16, 3 Zilhicce 1335/20 Eylül 1917.

35 BOA, DH.MB.HPS.M., 36/34, 1 Rebiülahir 133/4 Ocak 1919.

36 BOA, DH.MB.HPS., 69/2, 8 Cemaziyelahir 1338/28 Şubat 1920.

37 Esat Aktaş, "Çorum Sancağında Salgın Hastalıklar (1894-1914)", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7/12, s. 118.

Osmanlı hapisane arşivlerinde, en sık rastlanan şikâyetler, sağlık koşullarıyla ilgili olanlardır. Hapishanelerin sağlık koşullarının kötülüğüne ve mekânın mahkûm sayısı için yetersiz olduğuna ilişkin rahatsızlıklar bildirilmiştir. Şikâyetlerin dikkate alındığını gösteren cevaplar elbette ki vardır ancak iyileştirmek adına önemli adımlar atıldığını söylemek pek mümkün değildir. Yeni mekân talepleri, geçici çözümlerle geçştirilmiştir ve mahkûmların talepleri tam olarak karşılanmamıştır. Sağlık açısından da durum pek farklı değildir. Gerekli maddi kaynak ayrılmadığından uyuz özelinde yeterli müdahale edilememiştir. Uyuz hastalığı hapishane mahkûmları arasında çok fazla yayılıp bu şikâyetler artmaya başladıktan sonra sorun olarak görülüp tedbirlerle ilgili yazışmalar yapılmış, ancak doktor tarafından hapishane yetkililerine verilen tavsiyeler dahi ödenek yetersizliğine takılmıştır. Hapishanelerin hijyenine dikkat edilmesine yönelik kararlar alan bir yönetim mevcuttur, ancak yönetimin yaklaşımı daha çok bu tür salgın hastalıkların halk sağlığını tehdit edecek birer unsura dönüşmesini engellemek amacını taşımaktadır.³⁸

Hayvanlarda Görülen Uyuz

Hayvanlarda görülen uyuz hastalıkları genellikle hayvanların toplu halde bulunduğu sonbahar sonu, kış ve ilkbahar başında salgınlar halinde görülmektedir. Hayvanlarda genellikle derinin kılsız bölgeleri olan baş ve yüz bölgelerine yerleşirler. Uyuzda doğal bulaşma, genellikle sağlıklı ve hasta hayvanlar arasındaki doğrudan temas, bakıcılar yoluyla, nadiren bulaşık araç ve gereçler ile dolaylı olarak oluşur. Bu hayvanlar evcil ya da yaban hayvanlar olabilir. Sarkoptik uyuzun; deride kaşıntı, kepekleme, kabuklanma, kuruma, kalınlaşma ve çatlama gibi birtakım bozukluklara ve hayvanlarda verim kayıplarına neden olduğu uzmanlar tarafından bildirilmektedir.³⁹

Hayvanlarda uyuzun tedavisi çoğu zaman ihmal edilse de uyuz hastalığını meydana getiren akarların verdikleri zararlar küçümsenmemelidir. Uyuzlu hayvanlar besin maddelerinin en az % 10'undan faydalanamazlar. Gelişmelerinde gerileme görülür, ölüme sürüklenebilirler.⁴⁰

38 Hasan Şen, "Osmanlı'da Hapishane Mefhumu", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza (18-20. Yüzyıllar)*, der. Noemi Levy, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s. 208-209.

39 Sema Yaraloğlu Gürgöze, Tekin Şahin, Murat Sevgili, Zeliha Özkutlu, Sema Temizer Ozan, "Sarkoptik Uyuzlu Koyunlarda İvermektin ve Doramektin Tedavisinin Bazı Antioksidan Enzim ve Lipid Peroksidasyon Seviyeleri Üzerine Etkileri", *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 2003, C 14, S. 2, s. 30.

40 M. Mihri Mimioglu, KâmiSl Göksu, Sıtkı Güler, "Tavşan Uyuzu (Sarcoptes Ve Psoroptes Cuniculi) ve Kedi Uyuzu (Notoedres Catı)'nun Neguvon Ve Asuntol İle Tedavisi Üzerinde Araştırmalar", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, C 12, S. 3, 1965, s. 229.

Osmanlı arşiv belgelerinde hayvanlarda görülen bu hastalık “uyuz” ve “kiçik” olarak tanımlanmıştır. Arşiv belgelerine yansıyan uyuz vakaları yük taşımacılığında kullanılan atlarda ve küçükbaş hayvanlarda görülen vakalardır. Sadaret maiyetindeki top ve cebehane arabalarını çeken ve tımar edilmek üzere çekilen on üç beygirden yedisinde uyuz görüldüğünden bunların otuz beş kuruşa satılarak elde edilen gelirin hazineye bırakıldığı belirtilmiştir.⁴¹

Saray çiftliklerinde bulunan ağnamlarda uyuz hastalığı görülmüş ve bunun tedavisi için çeşitli ilaçlar getirilmiştir. Böylece Osmanlı döneminde uyuz hastalığında hayvanlarda kullanılan ilaçlar hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Buna göre “Basil sülfür diazinon” karışımı ve “basil asid arsenik” karışımlarının uygulandığı anlaşılmaktadır. Basil sülfür diazinon karışımından 500, basil asid arsenik karışımından ise toz halinde 100 kıyye⁴² alınması için Mihaliç Çiftlikat-ı Hümayuna 2458 kuruşun gönderilmesi uygun bulunmuştur.⁴³

Özellikle İstanbul'a getirilecek ve kasaplara dağıtılacak olan hayvanların çeşitli bulaşıcı hastalıklardan arı olduğuna dair yapılan muayenelerde uyuz vakalarının ortaya çıktığı görülmektedir.⁴⁴ Uyuz vakası görülen küçükbaş hayvanlar diğerlerinden ayrılarak olduğu yerde kesim işleminin gerçekleştirildiği, etinin tüketildiği ve derisinin de bir takım işlemlerden geçirildikten sonra kullanımında sakınca olmadığı görülmektedir. Cisir-i Mustafa Paşa'dan İstanbul'a götürülmekte olan 500 ağnamdan yapılan muayene sonucunda 5'inde uyuz hastalığı görülmüştür. Bu hayvanlar burada Ayayorgi karyesinde kesim işlemi yapıp, derisi de hastalıktan arındırıldıktan sonra etinin ve derisinin sahibine verilmesi kararlaştırılmıştır. Kalan 545 ağnamın ise İstanbul'a gönderilebileceği, burada Arap Hanında dağıtım işlemi yapıldıktan sonra bir-iki gün içerisinde Hasköy mezbahasında kesildiği Dâhiliye Nezaretinden Edirne Vilayetine gönderilen yazıdan anlaşılmaktadır.⁴⁵

Diğer Uyuz Vakaları

Okul ve hapishanelerin haricinde Osmanlı'da bazı uyuz vakaları arşiv belgelerine yansımıştır. Buna göre Van Vilayetine bağlı Adilcevaz kazasında uyuz vakalarının

41 BOA, C.AS., 316/13077, 16 Cemaziyelahir 1205/20 Şubat 1791.

42 Bir kıyye 400 dirhemdir. 400 dirhem de 1282 gr.dır. Bk. Cengiz Kallek, “Şinik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C 39, İstanbul 2010, s. 169-170.

43 BOA, ML.EEM., 110/97, 5 Safer 1305/23 Ekim 1887.

44 BOA, HR.SFR.04., 682/1, 13 Ocak 1911.

45 BOA, DH.MKT., 2436/96, 16 Şaban 1318 9 Aralık 1900.

gittikçe arttığı, Van Vilayetine hastalığın önlenmesi için gerekenin yapılmasına dikkat edilmesini bildiren bir yazı gönderildiği ifade edilmiştir. Ayrıca Tıbbiye Nezareti konu ile ilgili olarak bilgilendirilmiş ve konuyu takip etmesi istenmiştir.⁴⁶

1891 yılında İstanbul Bimarhane'sine (Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi) gerekli tahsisatın ödenmesinin gecikmesi nedeniyle hastaların temizlik ve bakımı aksamıştır. Bu esnada uyuz vakası görülmeye başlanmış, eğer bu tahsisatın ödenmesi gecikirse uyuz vakalarının artacağı endişesi hâsıl olmuştur. Şehremanetinden Sadarete bir en evvel gerekli hassasiyetin gösterilmesini bildiren bir yazı kaleme alınmıştır.⁴⁷

Osmanlı Devleti'nde Uyuz Hastalığının Tedavisi

Tarihte insanlar maruz kaldığı uyuz hastalığını tedavi etmek amacıyla çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır. Bilinen en yaygın uygulama ise hamamda yıkanmaktır. Evliya Çelebi'nin anlattıkları onun yaşadığı dönemde uyuz hastalığının kaplıcalarda kükürlü suyla tedavi edildiğini ortaya koymaktadır. Seyahatname'den anlaşıldığı kadarıyla Anadolu tarafında Bolu, Niksar, Erzurum Ilıcısı ile Avrupa yakasında Bosna'daki Ekşisu ve Macaristan'daki Eğri kaplıcaları, uyuz hastalarının rağbet ettiği başlıca yerlerdir. Yine Süphan Dağı kaplıcası ise çamuru ile uyuzla iyi gelmektedir.⁴⁸ 1700'li yıllarda Osmanlı ülkesine seyahat eden Tournefort ise içerisinde şap eriyiği olan ve bu eriyiğin normal şaptan çok daha acı olduğu bir mağaradan söz etmekte ve bu sıvının uyuz hastalarını tedavi ettiğini aktarmaktadır.⁴⁹

Veteriner hekimliğine dair yazılan “Tercüme-i Baytarnâme” isimli yazma eserde at ve insanda uyuz hastalığının tedavisi “Ata ve âdeme dahi alalar difla [zakkum] ve kündüs her birinden iki cüz, birer cüz mivnerh (dağ üzümü, yabani üzüm) ve kust-ı bahri [deniz topalağı], yarım cüz zıbak [civa] ile yeterli miktarda zeytinyağı ekledikten sonra karıştırıp sürsünler. Üç gün uyguladıktan sonra çöven, su ve sabun ile yıkasınlar. Uyuz hastalığı olan insan hamama girdiğinde bu ilacı sürsünler” şeklinde anlatılmıştır. Bir diğer tedavi yöntemi de “iki cüz kuru üzüm (dağ üzümü olsun, buna mivnerc derler), birer cüz kükürt ve kimyon alıp karıştırıp ezsinler.

46 BOA, DH. MKT., 1621/6, 2 Ramazan 1306/2 Mayıs 1889.

47 BOA, DH.MKT., 2424/56, 10 Recep 1308/19 Şubat 1891.

48 Ertaş, Eğnim, agm., s. 95.

49 Özlem Batği, “Seyahatnamelerde Osmanlı İnsanın Hastalıkları ve Tedavi Yöntemleri”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C 4, S. 8, Mart 2017, s. 177.

Sirke ile karıştırıp versinler. İnsanda görülen uyuz ve giciğe [kaşıntı, uyuz] dahi yarar” olarak ifade edilmiştir.⁵⁰

Tıbbi olarak hastalığın tedavisi hasta kişinin cildinin ve kıyafetlerinin böcek ve yumurtalarından temizlenmesi şeklindedir. Bu konuda en yararlı görülen madde ise kükürttür. Osmanlı döneminde kullanılan birçok merhemın içeriğinde kükürt bulunmaktadır. En yararlı karışım “elmrıch” pomadı olarak belirtilmiştir. Bunun içeriğinde de 10 gr. Kükürt; 5 gr. Karbonat Potas; 5 gr. Tatlı badem yağı; 5 gr. Cıva, 35 gr. Axonge (domuz yağı) vardır. Fakat bu karışımında karbonat potas miktarı fazla olduğundan cildi tahriş ederek iltihaplanma riski vardır. Bu yüzden karbonat potas miktarı 2.5 grama düşürülebilir denilmiştir. Dr. Hardi tarafından uygulanan ve 48 saatte uyuzu yok eden tedavi ise şöyledir:

Öncelikle beden temizlendikten sonra uyuz böceklerinin bulunduğu kabarcıklar yırtılarak pomadın tesir etmesi için kişi ılık banyoda yıkanır. Arap sabunu ile ovarak temizlenir. Ardından kurulandıktan sonra bu pomat baş ve boyun hariç tüm vücuda sürülür. Daha sonra ya hiç kullanılmamış ya da kükürt ile temizlenmiş çamaşır giyilir. Cilt hastalıkları hastanesinde ise kıyafetleri ütüve (buhar) sokularak kıyafetleri giydirilir. Bu pomad yırtılmış kabarcıklara tesir ederek uyuz böceklerini yok eder. Kişi bu şekilde temizlenmiş kıyafetleri, çarşaf ve yastık yüzlerini kullanmalıdır. 48 saat sonunda hamama giderek güzelce yıkanır. Uyuz hastalığı uzun müddet devam ederse çeşitli cilt hastalıklarına (kıl kökü iltihaplanması vs.) yol açar. Cildin alt tabakası dahi iltihaplanarak cerahat akar. Bu şekilde tedavisi daha farklıdır. Önce iltihabın kurutulması gerekir. Çocukların hassas cildine bu pomad ağır geleceğinden çocuklarda hastalığın tedavisi farklılık göstermektedir. Çocuklarda uyuz hastalığında bir hafta boyunca çocuk normal sabun ve sıcak su ile yıkanır. Daha sonra Beznirk tarafından hazırlanan “Naftol “B” 2,5 gr. ve axonge 50 gr” bu pomad sürülür. Çocuk yeni doğmuş ise Vidal’in tarifi tercih edilmelidir Buna göre her ikisinden 50 gr olacak şekilde tatlı badem yağı ve Mia merhemi karışımı sürülmelidir⁵¹. Süreli yayınlar incelendiğinde uyuz hastalığında kullanılan ilaçların reklamlarına da rastlanmaktadır. Bakteriyolog Osman Efendi tarafından hazırlanan ve “Antagol” ismi verilen bir ilacın uyuz tedavisinde oldukça etkili olduğu ve 50 guruşa eczanelerde satışı sunulduğu ifade edilmektedir.⁵²

50 Ali Yiğit, Serdar İzmirli, Aşkın Yaşar, “Haza Kitâbu Baytarnâme” ve “Tercüme-i Baytarnâme”de Tıp ve Veteriner Hekimliği Alanında Ortak Uygulamalar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, C 3, S. 1, 2013, s. 13.

51 Ş.M., “Uyuz Hastalığının Tedavisi”, *Resimli Gazete*, s. 740-741.

52 *Harb Memuası*, Yıl: 2, S. 26, Rebiülevvel 1336.

Yine bir başka gazetede Avrupa'dan getirilen etkili ilaçlar arasında uyuz ilacı da sayılmakta ve 30 guruşa satışa sunulduğu belirtilmektedir.⁵³ Bu tür reklamların yapılması salgın riskini akla getirmektedir.

Hayvanlarda uyuz hastalığının tedavisi için de insanlarda kullanılanlara benzer karışımlar kullanıldığı görülmektedir. Bunların içeriğinde de ağırlıklı olarak kükürt bulunmaktadır. Kükürtün içerisine bir miktar da iç yağı eklenerek kükürtlü bir karışım elde edilmektedir. Bunların içerisine bir miktar karbonat potas eklenerek de “elmrich” pomadı elde edilerek uygulanmaktadır. Bunlar hem insanda hem de hayvanlarda kullanılabilmesi bakımından önemlidir. Bir de sadece hayvanlarda kullanılan karışımlar da vardır. Bunların içeriğinde petrol ruhu, katran, arsenik, kibrit potasyumu, civa gibi kimyasal içerikler bulunmaktadır. Ardıç katranı ağır kokusu ve cildi kirletmesi, kibrit potasyumu da koyunların yünlerini sararttığından kullanılması tavsiye edilmemektedir.⁵⁴

Cumhuriyet Döneminde Uyuz Hastalığı

Cumhuriyet arşivinde uyuz hastalığı ile ilgili bilgi sınırlıdır. Hastalık bu dönemde göç ile ortaya çıkmıştır. Arşivde 1934 yılında Romanya'dan gelen göçmenlerde uyuz hastalığı görüldüğüne dair bir belge bulunmaktadır. 1934 yılı Kasım ayında üç posta halinde Romanya'dan göçmenler gelmiş, 643 evde 2458 göçmen Elazığ'da iskân sahası olarak hazırlanan Çemişgezek, Palu, Keban, Pertek ve Harput kasabalarına yerleştirilmişlerdir. İskân sahaslarında bulunan resmi ve halkevleri mensubu doktorlar tarafından muhacirlerin muayeneleri yapılmış, göçmenler arasında yoğun olarak uyuz hastalığının görüldüğü tespit edilmiştir. Elazığ Valisi bu durumla ilgili gerekli tedbiri aldıklarını beyan etmiştir⁵⁵. İkinci Dünya Savaşı uyuz hastalığının yurttan artışına neden olmuştur. Bu dönemde ülkenin çeşitli yerlerinde hastanelere uyuz vakası ile alakalı olarak başvurular artmıştır. Aksaray⁵⁶, Konya⁵⁷ ve Çorum'da⁵⁸ uyuz hastalığı yaygın olarak görülmüştür. Halk arasında şekerin

53 *İstikbal Gazetesi*, No. 195, 5 Kanun-ı Evvel 1336-1920, s. 5.

54 *Ceride-i Baytariye ve Ziraie*, “Akarlar (Uyuz Böcekleri)”, S. 26, 4 Temmuz 1319/27 Temmuz 1903, s. 412.

55 BCA, Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü, 116/810-7, 09.01.1935.

56 Serap Demir Aydoğan, *Halkevleri'nin Toplum Sağlığının Korunmasına Yönelik Faaliyetleri (1932-1951)*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2021, s. 66.

57 A. Lebib Karan, “Yurdumuzda Uyuz Salgını”, *Konya Halkevi Dergisi*, Konya 1945, s. 21-23.

58 Tefik Berkol, “Uyuz Hastalığı ve Tedavisi”, *Çorumlu*, S. 33, Çorum 1945, s. 29-32.

az tüketilmesinin uyuz hastalığına yakalanmada etkisinin olduğu inancı yaygın olacak ki bu dönemde Dr. Lebib Karan bunun uyuz hastalığı ile ilgili olmadığını halka anlatmaya çalışmıştır. Bu dönemde kendisi hastalığın kaynağı ve bulaş yerleri olarak, hamam, oteller ve terhis olarak memleketine dönen askerler olarak belirtmiştir. Uyuza yakalananların %60'ı bu hastalığı hamamda kapmaktadır. Zira doktorlar hastalarına güzelce yıkandıktan sonra verdikleri ilacı sürmeleri gerektiğini telkin etmektedirler. Ancak çoğu uyuz hastası ilk banyosunu hamamda yapmaktadır. Burada hamamda ortak kullanılan peştamal, havlu gibi eşyalardan da birbirlerine hastalığı bulaştırmaktadırlar. Bu yüzden hamam peştamalları iyice kaynatılırsa en azından uyuz mikrobunun ölmesi sağlanabilir. Aynı durum oteller için de geçerlidir. Otellerde kullanılan yatak çarşaf takımlarının temizliğine dikkat edilmemesi buradan uyuz hastalığının yayılmasını kolaylaştırmaktadır. Bu yüzden hamamda olduğu gibi otellerde de kullanılan eşyaların kaynatılması hastalığın yayılmasını azaltacaktır. Askerler ise birliklerinden terhis olduktan sonra belirli bölgelerde toplanarak memleketlerine dağılmaktadırlar. Bu yüzden toplanma alanlarında askerlerin uyuz hastalığına yakalanmalarının önüne geçilmesi için gerekli tedbirler alınmalıdır. Dağıtım öncesinde de askerlerin muayeneleri yapılarak memleketlerine hastalığı yaymalarının önüne geçilebilir.⁵⁹

Uyuz tedavisinde Cumhuriyet Döneminde kullanılan bazı ilaç markaları hakkında reklamlarından bilgi edinebilmekteyiz. Buna göre “Dermoliv”, “Neogal”, Galinol”, “Solügal” adlı ilaçlar kullanılmaktadır. Bu dönemde özellikle kümes hayvanlarından tavuklarda “ayak uyuzu” şeklinde sirayet eden hastalık, küçükbaş hayvanlardan merinos cinslerinde yoğun olarak görülmüş, bunların tedavisi için de tedbirlerin alınmasına yönelik halkın bilinçlendirilmesine yönelik yayımlar yapılmıştır. Ayrıca hayvanlarda görülen uyuz ve diğer deri hastalıklarının tedavisine yönelik “Makdugal” isimli ilacın piyasada satışta olduğu görülmektedir.⁶⁰

Cumhuriyet döneminde 1934 ile 1945 yılları arasında göç ve savaş ile hastalığın arttığı kayıtlardan anlaşılmıştır. Uzun müddet Türkiye gündeminden uzakta olan hastalık günümüzde de özellikle Suriye'den gelen göç dalgası neticesinde yeniden atak yapmıştır. Buna yönelik zaman zaman vaka artışına dair haberler ülke gündemine yansımaktadır.

59 Karan, agm., s. 23.

60 *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Nisan 1929, s. 5; *Akşam Gazetesi*, “Tavuklarda Uyuz Hastalığı”, 27 Haziran 1936, s. 6; *Akşam Gazetesi*, “Tavuklarda Ayak Uyuzu”, 24 Temmuz 1937, s. 6; *Ulus Gazetesi*, “Merinos Neslini Islah İçin”, No. 5564, 23 Ocak 1937, s. 9; *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Mart 1945, s. 5; *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Mart 1945, s. 4.

Sonuç

Osmanlı arşiv belgelerine yansıyan uyuz hastalığı ile ilgili vakalar daha çok insanların kalabalık yaşadıkları yerlerde sirayet ettiğine dairdir. Özellikle okul ve hapishane gibi yerlerde bu vakalar yoğun olarak görülmüş ve belgelere yansımıştır. Okullarda görülen vakalarda hasta çocukların sağlam olanlardan ayrılması ve hijyenin tesis edilebilmesi için yedek kıyafet temini, suyun hamamlarda kullanılması noktasında okulların maddi destek talebine dairdir. Hapishanelerde görülen vakalarla ilgili arşiv belgeleri, mahkûmların yedek kıyafetleri ve yıkanabilecekleri hamam gibi hijyenin tesis edilmesinde gerekli unsurların olmamasından kaynaklanan vakaların artışına dairdir. Özellikle dikkati çeken husus bu hastalığa yakalanan mahkûmların temizliği için hamamlara götürülmesi esnasında firar olaylarının yaşandığıdır. Hatta firar olaylarının önlenmesi için hapishanelere hamam yapılması için girişimler başlatılmıştır. Cumhuriyet döneminde koruyucu sağlık hizmetlerinin daha gelişmesi ile hastalığın bir miktar önüne geçilse de zaman zaman göç ve savaş olayları hastalığın yayılmasında etkili olmuştur. Bu dönemde doktorlar halkevi dergileri ile insanlara ulaşmaya çalışarak uyuz hastalığı, korunma yöntemleri ve tedavisi hakkında bilgiler vermişlerdir. Uyuz hastalığı hakkında halk arasında bilinen yanlışları düzeltmeye çalışmışlardır. Uyuzun sadece pis insanlarda olduğu, ya da pahalılık nedeniyle şekerin az tüketilmesinden kaynaklandığı gibi yanlış inanışlar doktorlar tarafından ortadan kaldırılmaya ve doğru bilgilerle ve tedavilerle hastalığın önü alınmaya çalışılmıştır.

İnsanlar haricinde hayvanlarda görülen uyuz vakalarının daha çok küçükbaş hayvanlarda olduğu belgelere yansımıştır. Hasta hayvanların mezbahalara gönderilerek kesim işlemleri yapılmış, böylece uyuz hastalığının diğer hayvanlara sirayetinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Saray çiftliğinde koyunlarda görülen uyuz vakalarında kullanılacak ilacın satın alınmasına dair belge ile hasta hayvanlara uygulanacak ilaç tedavisi hakkında bilgi edinilebilmektedir. Her ne kadar hayvanlarda uyuz tedavisi önemsense de hastalık hayvanlarda verimin düşmesine neden olmaktadır. Uyuz hastası atların diğerlerinden tecrit edilerek tedavi edilmeye çalışıldığı arşive yansımıştır. Zaman içerisinde veterinerlik mesleğinin gelişimine bağlı olarak hayvanlarda uyuz hastalığında hangi uygulamaların yapılacağına dair tarım ve hayvancılık içerikli yayınlarda bilgiler verildiği de görülmektedir.

Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA),

Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği)/İşkodra Evrakı (TFR.I.İŞ.): 3/237; 3/243.

Dâhiliye Nezareti Hapishaneler Müdüriyeti (DH.MB.HPS.): 64/16; 69/2; 72/26; 76/22;76/48; 76/55; 81/41; 97/14; 106/10.

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT.): 1621/6; 2424/56; 2436/96.

Dâhiliye Nezareti Müteferrik (DH.MB.HPS.M.): 12/45, 36/34; 55/28.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.): 1231/122.

Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemi (MF. İBT): 208/39.

Hariciye Nezareti Sofya Sefareti (HR.SFR.04.): 682/1.

Cevdet Askeriye (C.AS.): 316/13077.

Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Müdüriyeti (ML. EEM.): 110/97.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA),

Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü: 116/810-7.

Sürelî Yayınlar

Akşam Gazetesi, 27 Haziran 1936.

Akşam Gazetesi, 24 Temmuz 1937.

Ceride-i Baytariye ve Zıraiye, S. 26, 4 Temmuz 1319/27 Temmuz 1903.

Cumhuriyet Gazetesi, 13 Nisan 1929.

Cumhuriyet Gazetesi, 4 Mart 1945.

Cumhuriyet Gazetesi, 6 Mart 1945.

Harb Memuası, Yıl: 2, S. 26, Rebiülevvel 1336

İstikbal Gazetesi, No. 195, 5 Kanun-ı Evvel 1336-1920.

Mecmua-i Ebuzziya, No. 14, C 2, Gurre-i Rebiülahir 1298.

Resimli Gazete, C 2, S. 104, 11 Mart 1309.

Ulus Gazetesi, No. 5564, 23 Ocak 1937.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Aktaş, Esat, “Çorum Sancağında Salgın Hastalıklar (1894-1914)”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7/12, s. 107-123, s. 107-123.

Atam, Şenay, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Osmaniye Hapishanesi, Osmaniye Araştırmaları II*, ed. Ümmügülüm Candeger, Huriye Emen, Gazi Kitabevi, Ankara 2021, s. 77-90.

Atam, Şenay, Ümmügülüm Candeger, “Osmanlı Devleti’nde Kız Islahhanesi ve Kız Sanayi Mektebi”, *Türklerde Kadın*, ed. Alpaslan Demir, Tuba Tombuloğlu, Oğuz Polateli, Kömen Yayınları, Konya 2020, s. 259-274.

Aydoğan, Serap Demir, *Halkevleri’nin Toplum Sağlığının Korunmasına Yönelik Faaliyetleri (1932-1951)*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2021.

Başaran, Betül, “III. Selim ve İstanbul Şehir Siyaseti 1789-1792”, *Osmanlı’da Asayiş Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, der. NeomiLevy, Alexandre Toumakine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s. 117-131.

Batği, Özlem, “Seyahatnamelerde Osmanlı İnsanın Hastalıkları ve Tedavi Yöntemleri”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C 4, S. 8, Mart 2017, s. 169-182.

Berkol, Tevfik, “Uyuz Hastalığı ve Tedavisi”, *Çorumlu*, S. 33, Çorum 1945, s. 29-32.

Candeger, Ümmügülüm, “Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklar (1947-1948), 3. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi, C 4, Ankara, 2020, s. 263- 276.

Candeger, Ümmügülüm, “Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Verem Hastalığına Karşı Verilen Savaş”, *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Verem*, ed. Eren Akçiçek, Fevzi Çakmak, Sükran Köse, Ahmet Çağrı Büke, Gece Kitaplığı, Ankara, 2021, s. 83-96.

Çatal, Ahmet Caner, “Salgın Hastalıklarla Mücadelede Osmanlı Taşra Belediyelerinden Örnekler”, *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, C 3, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı, 2021, s. 1-14.

Çaycı, M. Emin, Abidin Çevik, “Yıkıma Doğru Bir İmparatorluğun Salgınlarla İmtihanı: II. Meşrutiyet Dönemi Örneği”, *İnsan ve İnsan*, C 8, S. 28, 2021, s. 33-52.

Demiryürek, Halim, *Osmanlı Hapishaneleri, (1913-1914)*, Babıalı Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2019.

Ertaş, Mehmet Yaşar, Kağan Eğnim, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Hastalıklar”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10, 2011, s. 83-108.

Falay, Tuğba, Mehmet Salih Gürel, “Uyuz”, *Türkiye Klinikleri Dermatoloji Dergisi*, Özel Sayı, C 10, S. 2, 2017, s. 43-53.

Gazel, Ahmet Ali, “Tanin Muhabiri Ahmet Şerif Beyin Notlarında Osmanlı Hapishaneleri”, *Hapishane Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s. 143-151.

Gürgöze, Sema, Yaraloğlu, Tekin, Şahin, Murat Sevgili, Zeliha, Özkutlu, Sema, Temizer, Ozan, “Sarkoptik Uyuzlu Koyunlarda İvermektin ve Doramektin Tedavisinin Bazı Antioksidan Enzim ve Lipid Peroksidasyon Seviyeleri Üzerine Etkileri”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, C 14, S. 2, 2003, s. 30-34.

Kallek, Cengiz, “Şinik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C 39, İstanbul 2010, s. 169-170.

Karan, A. Lebib, “Yurdumuzda Uyuz Salgını”, *Konya Halkevi Dergisi*, Konya 1945, s. 21-23.

Kurt, Burcu, “Osmanlı Doğu Sınırında Kamu Sağlığı ve Siyaset: 19. Yüzyıl Bağdad'ında Hastaneler”, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, ed. Burcu Kurt, İsmail Yaşayanlar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, s. 143-168.

Mimioğlu, M., Mihri Kâmil, Göksu, Sıtkı Güler, “Tavşan Uyuzu (Sarcoptes Ve Psoroptes Cuniculi) ve Kedi Uyuzu (Notoedres Catı)'nın Neguvon ve Asuntol İle Tedavisi Üzerinde Araştırmalar”, *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, C 12, S. 3, 1965, s. 229-241.

Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü, haz. Ekrem Kadri Unat, Ekmeleddin İhsanoğlu, Suat Vural, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 436.

Ölmez, Adem, “İkinci Abdülhamid Döneminde Koruyucu Hekimlik ve Bazı Vesikalar”, *Belgeler*, C 34, S. 38, Ocak 2013, s. 87-91.

Özlü, Zeynel, İsmail, Hakkı, Üzüm, Hüseyin, Aslan, “20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklardan Vebaya Karşı Alınan Güvenlik Tedbirleri ve Karantina Kurumlarının Önemi”, *Küresel Salgın ve Güvenlik: Tarihsel Süreç*, ed. Yunus Emre Tansü, İksad Yayınevi, Ankara 2020, s. 49-74.

Panzac, Daniel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.

Şen, Hasan “Osmanlı’da Hapishane Mefhumu”, *Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza (18-20. Yüzyıllar)*, der. Noemi Levy, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s. 200-211.

Şimşek, Erhan, Ahmet, Keskin, Basri, Furkan, Dağcıoğlu, “Sık Rastlanılan ve Sık Atılan Hastalık Uyuz: Olgu Sunumu”, *Ankara Medical Journal*, C. 19, S. 1, 2019, s. 205-220.

Şimşek, Kamuran, “Osmanlı Devri Denizli’de Salgın Hastalıklar”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 38, s. 163-176.

Yaşayanlar, İsmail, Osmanlı Devleti’nde Kamu Sağlığının Kurumsallaşmasında Koleranın Etkisi, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, ed. Burcu Kurt, İsmail Yaşayanlar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, s. 2-24.

Yazıcı, Sibel, “Meclis-i Mebusan Bütçe Görüşmelerinde Salgın Hastalılarla İlgili Tartışmalar ve Öneriler (1914-1918)”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C 5, S. 8, 2019, s. 70-92.

Nuran Yıldırım, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1320-1338.

Yıldırım, Nuran, *14. Yüzyıldan Cumhuriyet’e Hastalıklar-Hastaneler-Kurumlar, Sağlık Tarih Yazıları I*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.

Yıldız, Gültekin, *Maşûsâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012.

Yiğit, Ali Serdar İzmirli, Aşkın Yaşar, “Haza Kitâbu Baytarnâme” ve “Tercüme-i Baytarnâme”de Tıp ve Veteriner Hekimliği Alanında Ortak Uygulamalar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, C 3, S. 1, 2013, s. 7-15.

Ekler

Ek 1: Isparta Hapishanesindeki izdiham ve uyuz hastalığı nedeniyle ek olarak yapılacak olan odanın keşif evrakı (BOA., DH.MB.HPS.M., 12/45).

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA.)

معامله توفیق اورده اسبابه نسیانہ نہ یہ کہہ کر خبر دہ ایله طبعی طورہ ایچہ یہ کہہ کر تجرہ مصلحت دہنگ مہادک کف و تر سیدہ

تصیر	کثرت	عمد	تعمیر	تعمیر	عمر
تعمیر دہ مہنگ	.	.	۱۰۰	۱۰۸	.
توساقتہ	۱۵	.	.	۶۰	.
صوی	۵	.	.	۶۵	.
اور تہنگ	.	۶	.	۸۰	.
برقہ ایچہ کورہ	۴۵	.	.	۴۶۴	.
				۴۶۴	.

۱۷۶

بجیرہ کورہ باندہ دیکورہ نسیانہ ایچہ کورہ

قرتہ نہ نسیانہ اور تہنگ ۱۷۶ مہادک

دہنگ مہادک

OSMANLI ARŞİVİ
DH.MB.HPS.M.
12 45 1

Ek 2: Kütahya Erkek ve İnas Hapishanesi'nde uyuz hastalığının yayılması nedeniyle yapılacak hamamın keşif evrakı (BOA, DH.MB.HPS.M., 55/28).

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

توضیح
توجه در لایحه برنامه ای که وارد حساب از این معاف و لازم است که این بدهی بپردازند اول جدول را

ملاحظات	کیلو	متر	العداد و مقدار ضرور				نوع اسباب و تمیرات
			متر	کیلو	متر	کیلو	
صاف کردن سقف این کویف اصطلاحاً	۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱	۵۰	۸۰		اصطلاحاً این کویف
	۱۰۰۰	۴۰	۵۰				صاف کردن سقف این کویف
	۱۱۵۰	۱۰۰	۱	۱۰۰	۱۰۰		اصطلاحاً این کویف
	۲۹۰۰	۲۰۰	۱	۲۰۰	۲۰۰		صاف کردن سقف این کویف
فایده حاصل از این کویف	۵۰۰۰	۵۰۰۰	۱	۵۰۰	۵۰۰		فایده حاصل از این کویف
	۲۰۰	۴۰	۵۰				فایده حاصل از این کویف
جدوله مقدار مصالح و غیره که لازم است برای تعمیر این کویف و سایر کویفها در این محله حساب شده	۲۷۰۰		۱	۲۷۰	۲۷۰		جدوله مقدار مصالح و غیره که لازم است
	۲۷۰۰		۱	۲۷۰	۲۷۰		جدوله مقدار مصالح و غیره که لازم است
	۲۷۰۰		۱	۲۷۰	۲۷۰		جدوله مقدار مصالح و غیره که لازم است
	۲۷۰۰		۱	۲۷۰	۲۷۰		جدوله مقدار مصالح و غیره که لازم است
			۱	۲۷۰	۲۷۰		جدوله مقدار مصالح و غیره که لازم است

استونش اول جدول معوض عاجز آمدند باین حساب شده

بالتجربة بعضی اولیفته بعضی حلیه | ۲۸

OSMANLI ARŞİVİ
DH.MB.HPS.M
55 28 2

Ek 3: Mihaliç Çiftlikât-ı Hümayunu'ndaki ağnamın uyuz hastalığının tedavisi için satın alınacak ilaçlar (BOA., ML.EEM., 110/97).

WINGENI KASSAP

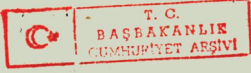
Pour la liste Civile

		L. Og. à 100. Dinastie Ch.	Dinastie Ch.
43 517	1 Baril Sulf. de Zinc 285. ton 17. net. n° 266		" "
43 518	1 " " " " 266 ton 17 " " 249	4	2060
		515	" "
	2. Baril de 50. Kil. net. Acide arsenieux. -	3	300
	L. Og. à 100. P. Total. Pta		2360

Le 27/9 Avril 1889
protégé
V. Kassap

OSMANLI ARŞIVI
ML.EEM
110 97 1

Ek 4: Elazığ ve kazalarına yerleştirilen Romanya muhacirlerinde uyuz hastalığı görüldüğü (BCA, 116/810-7).

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

97
87

Elazığ Valiliğinin 13/12/1934 tarih ve 1937 sayılı yazıları suretidir .

Rapor
=====

Son bir ay içinde üç posta olarak gelen ve yekünü sevk kağıtlarına göre 623 evde 2360 Nüfus ve burada yapılan sayıya göre 623 evde 2458 Nüfus Romanya muhacirleri geldikleri günlerde Vagonlarından çıkarılarak eşyalarının, beraber olmasına veya kendilerinden bir kaç gün sonra gelmesine göre Şehirde hazırlanmış olan ev ve hanlarda misafir edilmişler ve eşyaları tamam olanlar kendi vasıtaları ve kira ile tutulan araba ve kamyonlarla iskan sahaları olarak hazırlanmakta olan planın tatbikini kolaylaştırmak üzere 1 - Çemişkezek 2 - Palo 3- Keban 4 - Pertek 5 - Harput kasabalarıyla eskiden gelmiş olan hemşehrilerinin bulunduğu köyler ve merkezin Moh, Hanköy ve Mollaköy nahiyelerine tevzi edilmişlerdir .

Bu muvakkat iskan yapılırken her muhacir ailesinin bir ev veya bir katı işgal etmesine itina edilmiş ve mahrukut olarak (yerleşme yerine göre ihtiyacı olan bazı ailelere) bir liradan üç Liraya kadar mahrukut parası ve bir Nüfusa günde bir kilo itibariyle ikişer aylık buğday tevzi olunmuştur .

Bu muvakkat iskan sahalarının tayininde bilhassa, idare mntakalarının, kendilerine misafir edilen muhacirlerin bir senelik, yemeklik, yağ ve mahrukut ihtiyaçlarının mahalli yardımlarla temini imkanları esas tutulmuş ve mesela Palo kazasında Gaz yağına varıncaya kadar temin edilmeğe başlanmıştır .

Sevkiyat ve muvakkat iskan ancak iki gün sonra bitirilecektir . Her kasaba ve köye misafir edilenlerin miktarlarıyla tahsisatı, mahalli yardımlarla beslenme ve ekin ekme derecelerini gösterir malumat ve cetvel ve planları gelecek hafta içinde takdim edeceğim .

Bütün Muhacirlerin sıhhi vaz'iyetleri iyidir . İskan sahaları resmi ve halk evi ihtimal yardım Şubesi mensupları doktorlar tarafından muayene ve neticeleri temin edilmektedir .

Çok olarak görülen Uyuz hastalığının tedavisi için ayrı tedbirler alınmaktadır .

Bu üç kafileye tekaddüm eden Muhacirler için beşer, onar dönüm ziraat yaptırılmış isde bunlar için Ziraat mevsimi geçmiştir . Yazlık Ziraat hakkında düşüncelerimi sonra arz edeceğim .

D.V ve Birinci G.M. yazıldı .

Elazığ Valisi

Aslı gibidir .

Y. Lip

030	10			116	810	7
-----	----	--	--	-----	-----	---

s. 9

Ek 5: Cumhuriyet Döneminde Hayvanlarda Uyuz Hastalığı (Ulus Gazetesi, 23 Ocak 1937).

23 / 1 / 1937
ULUS
9

Uyuz Hastalığına Karşı Bilelim

**Gazdan zehirlenenleri hangi
tedbirlerle kurtaracağız?**

*Kurtarmayı bilmek, korunmayı
bilmek kadar ehemiyetlidir*

*Evimiz, hançeri çok dikikarte ihtimali
muhtemeldir. Fakat şüphesizdir, fakat
başından fazla kullanılmamalıdır. Bu
dışarıda... (text continues)*

**Korunma tedbirleri, ne kadar
mükemmelenirse ne iyi hastalığın
genişlemesini önler, herhangisi
bir şekilde gazdan zehirlenenleri
kurtarmayı bilmek kurtarmayı
bilmekten daha önemlidir. Bu itibarıyla, bilimsel adımlar
ile hastalığın önlenmesi, halkın yararına
kadar ehemiyetlidir.**

ZİVİL İDARE :
Bir sivil görevinin bakiyeleri ve
bu kurumun meşhurlarında hastalığın
genişlemesine önlem alınması için
ayrık ayrı tedbirler alınmalıdır. Bu
tedbirler, halkın yararına kadar
 ehemiyetlidir. Bu itibarıyla, bilimsel adımlar
ile hastalığın önlenmesi, halkın yararına
 kadar ehemiyetlidir.

Izmirde göçmenler için yapılacak yeni köyler

**Köy yerlerini tesbit edecek komisyon
çalışmaya başladı**

*İzmir, (Hassat) - Vilayetin
mülki idaresinde bulunan köyler
birlikten kuruldu. Bu köylerin
yeni yerleri tesbit edilecek. Teşkilatı
hükümet tarafından kurulmuş
komisyon İzmirde Vilayetin Mülki
İdare Müdürü, Kuvayir, V.
Fahri Güneş tarafından kuruldu.
Köy yerlerini tesbit edecek komisyon
çalışmaya başladı.*

İzmir, (Hassat) - Vilayetin mülki idaresinde bulunan köyler birlikten kuruldu. Bu köylerin yeni yerleri tesbit edilecek. Teşkilatı hükümet tarafından kurulmuş komisyon İzmirde Vilayetin Mülki İdare Müdürü, Kuvayir, V. Fahri Güneş tarafından kuruldu. Köy yerlerini tesbit edecek komisyon çalışmaya başladı.

Ek 6: Cumhuriyet Döneminde Hayvanlarda Uyuz Hastalığı (Akşam Gazetesi, 27 Haziran 1936)

27 Haziran 1936
AKŞAM

ÇİÇEK . MEYVA . SEBZE . KÜMES

SERZELER:

BU mevsimde fideleri dikilebilen sebzelere LÂHANALAR

Baharın başlangıcında, evimizin bahçesinde... (text continues)

LÂHANALAR

Baharın başlangıcında, evimizin bahçesinde... (text continues)

BAĞLAR:

HAVALAR ÇOK YAGSIZ GİMSİTİR. BAĞLARINIZA TIKKAR KOKURT SERPINİZ

Bağlar, kışın hastalığa uğruyor. Bu sebeple, bağları temizlemek... (text continues)

TAVUKLAR:

Tavuklarda UYUZ hastalığı

Uyuz hastalığı, tavuklarda sık görülür. Bu hastalığın önlenmesi için... (text continues)

OKUTUCULARINIZIN NERDEKİLERİNE CAVAPLARIMIZ:

MEYVA AĞAÇLARI VE BAĞLARA AIT MEZELER:

Kışın, meyve ağaçları... (text continues)

